

A CSEHSZLOVÁK NEMZETISÉGI POLITIKA HATÁSA A PRAVOSZLÁVIA TERJEDÉSÉRE KÁRPÁTALJÁN

(1920–1938)

Témánk a mai Kárpátalja történetének vitatott, több szempontból elemezhető és kevésbé kutatott időszakának egyik fontos kérdését taglalja. A korabeli sajtó és a közérdeklődés figyelme akkor irányult igazán Kárpátaljára, amikor a trianoni békediktátum e területet az ezeréves országtestből kiszakítva az új csehszlovák államalakulat részévé tette. A különböző etnikumok által lakott területen mindig is fontosnak tartott vallási ügyek az impériumváltás után új megvilágításba kerültek, rohamosan kezdett terjeszkedni a pravoszlávia, s ez a körülmény teljesen megváltoztatta a lakosság vallási megoszlásának korábbi arányait.

A forráskutatás egyik legfontosabb segédlete a kárpátaljai levéltár által kiadott fond- és állagjegyzék, amely *A Kárpát-medence levéltári forrásai* című sorozatban jelent meg.¹ A kérdés megértéséhez fontos rövid történelmi áttekintést adnunk a tárgyalt időszakról és annak előzményeiről.

A XIX. század végén kialakult Kárpátalja nagytáj – Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye – központi része, lényegében a jelenlegi Kárpátalja területe a Kárpát-medencei magyar honfoglalás első színtere volt, és a történelmi Magyarország része maradt 1918–1920-ig. A *Kárpátalja* szó, mai alakjában 1889. október 27-én tűnt fel először nyomtatásban a Munkácson induló *Kárpátalja* című, politikai és társadalmi hetilap fejlécén.² A fogalom azonban korábbi keletű. Hübner János 1817-ben Pesten megjelent lexikonja már tartalmazza a „Kárpát allyai” megnevezést, amely Szepes vármegye egyik járása volt.³

A kialakuló fogalmat a helyi és szomszédos vármegyében élő ruszinok tükörfordításban vették át „Подкарпатська Русь” alakban. A ruszinok nemzeti himnuszát megalkotó Duchnovics Sándor versének első sorában is megjelent „Подкарпатський Русини” (Kárpátaljai ruszin) formában, majd a ruszin egyházi kiadványok szintén átvették a név használatát.

A már említett *Kárpátalja* című hetilap szerkesztője, Csomár István a lap első számában adott magyarázatot a névválasztásra, miszerint a Kárpátok alján élő népek érdekeit akarják képviselni és tolmácsolni kívánságait.⁴ A helyi magyarság a Kárpátalja szót, mint tájnevet, már évtizedekkel korábban használta, bár a fogalom területi vonatkozásai ekkor még nem határolódtak el pontosan.

Az 1880-as években a „Kárpátalja” fogalom alatt már Bereg vármegye Tiszahát elnevezésű síkságát, illetve a felette húzódó dombvidéket értették. Ez a kistáj azonban hamarosan területileg bővült, majd az úgynevezett „ruthén akció” vagy „hegyvidéki akció” 1897. évi megindítását követően a kormányzati-hatósági ügyintézésben is széles körben elterjedt. Az 1896-ban rendezett millenniumi megemlékezések egy részére a Kárpátok hágóinak közelében, a ruszinok által lakott megyékben került sor. Az ország vezetői ekkor szembesültek azzal a rendkívüli szegénységgel, amelyben e nép élt, és ez jelentett indítást arra, hogy megkíséreljék a nyomor enyhítését. 1896 tavaszán titkos találkozóra került sor Firczák Gyula munkácsi püspök és Bánffy Dezső miniszterelnök között, amelyen Firczák beterveztette javaslatait a ruszin nép helyzetének javításáról.⁵ Az itt született megállapodás lett az alapja a „kárpátmelléki” nép felsegélyezésére indított ruthén, később nemzetiségpolitikai megfontolásból hegyvidékinek nevezett akciónak.

1897. február 4-én Firczák Gyula értekezletre hívta össze Bereg, Máramaros, Ung, valamint Ugocsa vármegyék országgyűlési képviselőit, hogy a ruszin nép gazdasági nyomorának enyhítésére hozandó intézkedéseket megvitassák. A tárgyalás eredményeként március 8-án átnyújtották a kormánynak azt a javaslatcsomagot, amely az *„Emlékirat az Északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában”* címet viselte.⁶ A nyomtatásban kiadott beadványban a tájat egyértelműen „kárpátalji” vidékként, lakóit pedig „kárpátalji nép”-ként jegyezték.

Az Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyét magába foglaló Kárpátalja tájnév gyors meghonosodása és közismertsége elsősorban a korabeli helyi és az országos sajtónak volt köszönhető. A ruszinok a lefordított fogalmat használták, amelyet a ruszin történész Hodinka Antal is helyesnek tartott. Ezzel egy időben az „Угорська Русь”, Magyarországi Rusz kifejezés is élt, azonban az 1919–1920. évi impériumváltozás után a csehszlovák hatóságok a „Подкарпатська Русь” (Kárpátaljai Rusz) elnevezést szorgalmazták.⁷

Az első világháború elvesztése, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása következtében Kárpátalja nagyobb része, nemzetközi jogilag a „Szerződés Csehszlovákia függetlenségének elismeréséről és a kisebbségek

védelméről” szóló, 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt egyezményrel vált az újonnan alakult állam szerves részévé. A békeszerződés II. fejezetének 10. cikkelyében Csehszlovákia kötelezte magát, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutének területét „olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva”.⁸ A saint-germaini békeszerződésben kijelölt Csehszlovákia keretébe a korábbi Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye által alkotott Kárpátalja nagytáj (17 945 km²) több mint kétharmada (70,7%- a), összesen 12 694 km² terület került.

A hivatalosan polgári demokratikus berendezkedésű Csehszlovák Köztársaság kormánya részéről a Kárpátalján élő ruszinokkal szemben még érződött valamiféle szláv szolidaritás, a magyarságra azonban úgy tekintettek, mint nem kívánatos etnikumra. Az 1910. évi népszámlálás alapján Kárpátalja nagytáj lakosságának (848 428 fő) 41%-a rutén, 31%-a magyar, 11%-a román, 10%-a német, valamint 4%-a szlovák volt.⁹ A magyarság társadalmi-politikai erejének gyengítésére tett lépések között, megemlítjük az állampolgárság megtagadását, a közszolgálati alkalmazottaktól megkövetelt hűségesküt, illetve a csehszlovák nyelvtörvényt is.

A csehszlovák megszállás után a prágai kormányzat egyik legfőbb célja az volt, hogy elősegítse a ruszin lakosság áttérését a pravoszláv hitre, és ezzel gyöngítse a „magyaron”-nak, magyarbarátnak tekintett munkácsi görög katolikus püspökséget. Ennek előzményeként szót kell ejteni a görög katolikus vallás kialakulásáról Kárpátalján, mely a XVII. század közepére tehető.

Kárpátalján a XVI. század első felében már működtek pravoszláv templomok, melyekben orosz papok tevékenykedtek, de számos helyi fiatal is jelentkezett lelkészi pályára. Híveikkel együtt jobbagysorban éltek, és gyakran nem is voltak műveltebbek azoknál. Ezek a parasztpapok, a ’batykók’ tanulatlanok voltak, és emellett állandóan függtek kegyúri jogoktól. Így nem véletlen, hogy a XVII. század kezdetén Kárpátalján is megindult az uniós mozgalom, amelynek eredménye lett a munkácsi püspökség egyesülése Rómával. Az unió egyben társadalmi felszabadulást is jelentett a papság számára.¹⁰ Az egyesülés ugyanis a Basel-Ferrara-Firenzei XVII. Egyetemes Zsinaton 1439. július 6-án elfogadott elvek alapján jött létre. Ezek szerint a keletiek elismerték a római pápa főségét, azaz a primátust, a Filioque-tant, vagyis hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, a tisztítóhely létét. Végül azt is, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az Oltáriszentségnek. Mindezekért a keletiek változtatlanul megtarthatták szertartásukat. Sőt papjaik elnyerték mindazokat a ki-

váltságokat, melyek a magyarországi római katolikus lelkészeket megillették.¹¹ Hosszas tárgyalások és egyeztetések után 1646. április 24-én az ungvári vártemplomban 63 rutén lelkész letette a katolikus hitvallást, és engedelmességet fogadott X. Ince pápának és utódainak.

Az 1920-as évtől a csehszlovák kormány folyamatosan azt hangoztatta, hogy az 1646. évi ungvári uniót a magyarok készítették elő, és ők hozták a ruténekre a római pápa főségét. A nehéz gazdasági helyzetben élő ruszin lakosság nehezen tudta megfizetni az egyházi adókat, amit a csehszlovák kormány felhasznált a pravoszlávia melletti agitációban. Az ortodox hitre való tömeges térítésben a csehszlovák hatóságok felhasználták az Oroszországból hazatért cseh légionáriusokat, akik közül sokan pravoszláv orosz nőket vettek feleségül.

A csehszlovák kormány hangulatkeltésének a része volt az 1913–1914. évi ún. „rutén skizmapör” felelevenítése is. A skizmatikus parasztmozgalom a XX. század első éveiben alakult ki Kárpátalján, amelynek lényege a görög katolikus vallásról a pravoszláviára való visszatérés volt, és eközben megszabadulás az unitus egyházban a hívőkre háruló súlyos anyagi terhektől. A Máramaros vármegye déli részén élő görög katolikus románok sorából indult a mozgalom és átterjedt a vármegye északnyugati vidékére, Iza községre és környékére. A mozgalom okai mindenekelőtt a ruszin társadalom mély válságában keresendők, s abban, hogy a századfordulón ez a nép volt az ország legelmaradottabb etnikuma.¹²

A mozgalom tetőpontjának a már említett skizma-pör tekinthető. Az említett okokon kívül a szakadás terjedését jelentősen elősegítette a Galíciából bevándorolt „kazárok” szerteágazó uzsorás tevékenysége, valamint az Amerikából hazatért kivándorolt ruszinok unióellenes és államellenes propagandája is (rölapok, agitációk stb.). 1913. december 29. és 1914. március 3. között zajlott a híres máramarosi skizma-pör. A vádirat 94 egyént fogott perbe a „magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, a görög katolikus felekezet és papság elleni izgatás” címén. A legmagasabb kiszabott ítélet négy és fél év volt, a többség azonban egy éven aluli államfogházat kapott. A nyílt szakadarság ideje a kúriai ítélettel véget ért. A 1920-as évek csehszlovák propagandája az ügyet az ortodox egyházzal szemben addig elkövetett legnagyobb merényletként emlegette, a per vádlottjairól pedig, mint mártírokról beszéltek.

Az 1910. évi népszámlálás 577 görögkeleti vallású személyt jegyzett fel a későbbi Podkarpatska Rus területén, 1919–1920 körül a számuk már 55 000 lehetett, 1922 végén pedig a 76 görögkeleti egyházközséghez már 70 000 hívő tartozott.¹³

A látszólag vallási kérdések mögött a skizmába öltöztetett pánszláv gondolat húzódott. Gyakran előfordult, hogy a csendőrség jelenlétében költöztették ki parókiájából az ungvári vagy budapesti központi szemináriumban képzést szerzett görög katolikus lelkészt, és iktatták be helyére a műveletlen pravoszláv papot. Soraikat körülbelül 300 nagyorosz emigráns görögkeleti pap gyarapította, akik a két világháború között végeztek missziós feladatokat.

Mivel a pravoszláv papok között nem volt olyan személy, aki alkalmas lett volna egy ortodox püspökség megszervezésére és vezetésére, a szerb egyház 1921 augusztusában Dositheus személyében magas méltóságot, Niš főpásztorát küldte Kárpátaljára, aki 1926-ig vezette a missziómunkát. 1926-tól Ireneus újvidéki főpásztor, 1928-tól Szerafin prizrendi főpásztor, 1930-tól Jozsif bitoliai püspök, 1931-től Damaszkín szerb főpásztor vezette a pravoszláv egyházat Kárpátalján.

A máramarosi Iza községben, 1921. augusztus 21-én a kárpátaljai pravoszláv egyházközségek küldöttei megtartották az első ortodox kongresszust, amelyen elfogadták, hogy az egyházszervezet hivatalos neve Kárpátorosz Keleti Pravoszláv Egyház legyen. Ennek ellenére, csak 1924-ben kezdődött a pravoszláv egyházszervezet kiépítése. Az ortodox papok új nemzedékét az 1920-as évek közepétől szerbiai szemináriumokon nevelték.¹⁴

Az 1930. évi csehszlovák népszámlálás szerint Kárpátalja vallási összetétele a következőképpen alakult: 49,5% görög katolikus, 15,4% pravoszláv, 14,1% izraelita, 9,7% református, 9,5% római katolikus.¹⁵

Munkácson, 1931. július 20-án állították fel a pravoszláv püspökséget, főpásztorra a szerb származású Damaszkín lett munkácsi-eperjesi püspök címmel. Öt év múlva, 1936-ban az új egyházmegyéhez már 140 000 hívő, 138 felszentelt pap, 127 templom és öt nagy monostor tartozott.

Az 1938-as esztendő a fennállásának 20. évébe lépő Csehszlovák Köztársaság alkonya volt, aminek alapvető okai az államalakulat megalakulásának körülményeiből eredtek. Csehszlovákia kezdetől gyarmatának tekintette Kárpátalját, mely 1200–1400 km-re feküdt az ország nyugati határaitól, és a vidék autonómiáját mindvégig vonakodott megadni. A következő évek eseményei (A kormányzati autonómia időszaka, az újraegyesülés Magyarországgal, majd a második világháború) új kihívások elé állították a vidéket, és annak lakosságát.

VÁLOGATOTT FORRÁSOK:

Delehan, Mihajlo – Kutassy Ilona: A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1919-ig és 1938–1945 között. Ford., bevez., útmutató Csatóry György. Szerk. Á. Varga László. Kiad. Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2009.

*

Az ungvári Kárpátaljai Polgárügyi Igazgatóság rendőri referatúrájának levele a Kárpátaljai Polgárügyi Igazgatóság Elnökségéhez, amelyben értesíti azt Dositheus szerb pravoszláv püspök látogatására Iza és Nagylucska falvakba. 1921. augusztus 31. – KTÁL. Fond 29., opisz 3., szpr. 138, ark. 52. Gépirat, nyelv: cseh

A munkácsi püspök levelezése, amelyben tárgyalja a pravoszláv papok agitációját az áttérésre a pravoszláviára a görög katolikus lakosság körében a Máramarosi és Huszti körzetekben 1921-ben. – KTÁL. Fond 29., opisz 3., szpr. 138, ark. 113

A Csehszlovák Köztársaság Elnökségének (Prága) levele az ungvári Kárpátaljai Polgárügyi Igazgatóság iskolaügyi részlegéhez, amelyben értesíti az állami költségvetésből a kárpátaljai Pravoszláv Egyház szükségleteire elkülönített pénzügyi támogatás mértékéről, 1923. november 3. – KTÁL. Fond 29., opisz 3., szpr. 351., ark. 183. Gépirat, nyelv: cseh

JEGYZETEK:

¹ Összeállítója Delehan, Mihajlo és Kutassy Ilona, az archívum vezetői. A vaskos kötet a KTÁL beregszászi osztályának magyar providenciájú fondjai és leírási egységeit tartalmazza 1945-ig, s bőven találunk benne a pravoszlávia kárpátaljai elterjedésére vonatkozó iratokat. Ezeket az anyagokat többek között a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség írásos forrásait tartalmazó 151. fond 7. opiszában (csomójában) őrzik. Itt például csak az 1919–1925 közötti évekről összesen 2293 (!) őrzési egység található, amely számtalan, eddig feltáratlan dokumentumot fog egybe. Ugyancsak nagy mennyiségű forrásanyag kutatható az előző fond 23., 24. és 25. opiszáiban, amelyekben 61., 1131. és 3426, azaz összesen 4618 őrzési egységet tartanak számon.

² Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Nyíregyháza, 2005. 16. o

³ Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat (...) esmérhető lexicon, melyet szerzett Hübner János, (...) a Magyar és Erdély Országi geographiával tökéletesített (...) Fejér György (...) Ötödik darab. [V. kötet.] Kiadott Pesten, 1817. Trattner János Tamás betűivel, és költségével. 112. o

⁴ Csomár István: Viszontlátás. In. Kárpátalja, 1889. október 27.

⁵ Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. Budapest, 1977. 99–100. o.

⁶ Gönczi Andrea: Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció. In. Kárpátaljai Szemle. Hozzáférés: <http://karpatszemle.uz.ua/tarstud/ta050902.htm>

⁷ Botlik József, 2005. 19–22. o.

⁸ Halmosy Dénes (szerk.): Nemzetközi szerződéses, 1918–1945. Budapest, 1983. 89–93. o.

⁹ Botlik József, 2005. 59. o.

¹⁰ Botlik József. *Hármas kereszt alatt. A görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, 1997. 17. o.

¹¹ Pirigy István: *A görögkatolikus magyarság története*. Budapest, 1991. 27. o.

¹² Perényi József: *Iz isztorii zakarpatszkih ukraincev (1849–1914)*. Budapest, 1957.

¹³ Botlik József, 2005. 231. o.

¹⁴ Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Budapest, 1940. 151–152. o.

¹⁵ Botlik József, 2005. 222–231. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Budapest, 1940.

Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*. Budapest, 2000

Botlik József: *Hármas kereszt alatt. A görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997)*. Budapest 1997.

Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918–1945*. Nyíregyháza, 2005.

Csomár István: *Viszontlátás*. In. Kárpátalja, 1889. október 27.

Gönczi Andrea: *Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció*. In. Kárpátaljai Szemle. Internet: <http://karpatszemle.uz.ua/tarstud/ta050902.htm>

Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések, 1918–1945*. Budapest, 1983

Hübner - Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat (...) esmérteő lexicon, melyet szerzett Hübner János, (...) a' Magyar és Erdély Országi geographiával tökéletesített (...) Fejér György (...) Ötödik darab. [V. kötet.] Kiadottt Pesten, 1817. Trattner János Tamás betűivel, és költségével.

Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszín) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest, 1977.

Perényi József: *Iz isztorii zakarpatszkih ukraincev (1849–1914)*. Budapest, 1957.

Pirigy István: *A görögkatolikus magyarság története*. Budapest, 1991.